

KAPITOLY Z DEJÍN PODKARPATSKEJ RUSI 1919 – 1945

Ľubica HARBULOVÁ (ed.)

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

Prešov 2015

**KAPITOLY Z DEJÍN
PODKARPATSKEJ RUSI
1919 – 1945**

**Venované životnému jubileu 80. narodeninám
Dr.h.c. prof. PhDr. Michala Daniláka, CSc.**

Editor:

doc. PhDr. Lubica HARBULOVÁ, CSc.

Recenzenti:

doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.

Prof. PhDr. Miroslav DANIŠ, CSc.

Prof. RNDr. Róbert IŠTOK, PhD.

Technický redaktor:

Mgr. et Mgr. Luciána HOPTOVÁ, PhD.

Preklady resume:

do anglického jazyka Mgr. Veronika KACVINSKÁ, z ukrajinského jazyka

Mgr. Štefánia KOVÁČOVÁ, z poľského jazyka Mgr. et. Mgr. Luciána

HOPTOVÁ, PhD.

Jazyková úprava:

Mgr. Lucia ŠTEFLOVÁ

Autori:

Józef BRYNKUS, Michal DANILÁK, Patrik DERFIŇÁK, Ján DŽUJKO,

Andzej ESSEN, Csilla FEDINEC, Bohumila FERENČUHOVÁ,

Romana FIALOVÁ, Marián GAJDOŠ, Vladimír GONĚC,

Lubica HARBULOVÁ, Martin JAVOR, Peter KÓNYA,

Annamária KÓNYOVÁ, Boris KUZ'MA, Viktorija KUZ'MA,

Stanislav KONEČNÝ, Ihor LICHTej, Mikuláš MUŠINKA,

Adriana PRIATKOVÁ, Jan RYCHLÍK, Petr SKALA, Imre SZAKAL,

Ihor ŠNICER, Peter ŠVORC, Ladislav TAJTÁK, Waclaw WIERZBIENIEC

Vydal:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove

ISBN:

978-80-555-1541-0

OBSAH

ÚVOD	7
<i>Michal Danilák</i>	
MOJA CESTA K DEJINÁM RUSÍNŮV – UKRAJINCŮV	11

Z DEJÍN PODKARPATSKEJ RUSI PRED ROKOM 1918

<i>Peter Kónya</i>	
MUKAČEVO V KONŠTRUKCIÁCH PREŠOVSKÉHO KRVAVÉHO SÚDU	27
<i>Annamária Kónyová</i>	
SLOVÁCI NA PODKARPATSKU OD POLOVICE	
19. STOROČIA VO SVETLE ŠTATISTÍK	41
<i>Ladislav Tajták</i>	
MARMAROŠSKOSIHOTSKÝ SCHIZMATICKÝ PROCES ROKU 1914 V SVETLE	
SLOVENSKO-RUSÍNSKÝCH VZŤAHOV V SLOVENSKEJ A MAĎARSKEJ	
HISTORIOGRAFIÍ.....	50

PODKARPATSKÁ RUS V ROKOCH 1919 – 1945 VNÚTROPOLITICKÉ ASPEKTY VÝVOJA PODKARPATSKEJ RUSI

<i>Peter Švorc</i>	
PODKARPATSKÁ RUS V DEJINÁCH ČESKOSLOVENSKA	63
<i>Igor Lixmeľ</i>	
ДИРЕКТОРІЯ (ДИРЕКТОРІУМ) ЯК ДОРАДЧИЙ ОРГАН ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ	
ВЛАДИ НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСИ У 1919 – 1920 РОКАХ	73
<i>Stanislav Konečný</i>	
POST GUVERNÉRA PODKARPATSKEJ RUSI A JEHO VÝVOJ V ROKOCH 1920 – 1938	96
<i>Jan Rychlík</i>	
ČEŠI VE STÁTNI A VEŘEJNÉ SLUŽBĚ NA PODKARPATSKÉ RUSI (1919 – 1939)	109
<i>Igor Шніцер</i>	
БОРОТБЯ СЛОВАКІВ ТА УКРАЇНЦІВ-РУСИНІВ ЗА АВТОНОМІЮ	
В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІНАМИ:	
СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ	119
<i>Imre Сакал</i>	
КОЛОНІЗАЦІЙНА ПОЛІТИКА ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ	
РЕСПУБЛІКИ НА ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ	130
<i>Patrik Derfiňák</i>	
AKTIVITY SLOVENSKEHO FINANČNEHO KAPITÁLU NA	
PODKARPATSKEJ RUSI V 20. A 30. ROKOCH 20. STOROČIA	142
<i>Ján Džujko</i>	
REFLEXIA PODKARPATSKEJ RUSI NA STRÁNKACH VÝCHODOSLOVENSKEJ TLAČE	
V ROKOCH 1919 – 1920	150
<i>Marián Gajdoš</i>	
MARMAROŠSKÝ ZJAZD NÁRODNÝCH VÝBOROV V ROKU 1945	162

KULTÚRA A SPOLOČENSKÝ ŽIVOT PODKARPATSKEJ RUSI

<i>Martin Javor</i>	
SLOBODOMURÁRSKE LÓŽE V UŽHORODE	181
<i>Вікторія Кузьма</i>	
РОЛЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» У РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ЗАКАРПАТТІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	192
<i>Mikuláš Mušínska</i>	
ŠTEFAN KLOČURAK A JEHO MIESTO V DEJINÁCH PODKARPATSKEJ RUSI	202
<i>Борис Кузьма</i>	
ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ ХУДОЖНИКА А. А. КОЦКИ В ПЕРІОД ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ.....	209
<i>Petr Skala</i>	
KOPANÁ NA PODKARPATSKÉ RUSI V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ	220
<i>Romana Fialová</i>	
MEZIVÁLEČNÁ ARCHITEKTURA UŽHORODU Z POHLEDU ŘEŠENÍ BYTOVÉ KRIZE.....	227
<i>Adriana Priatková</i>	
ARCHITEKT EUDOVÍT OELSCHLÄGER A JEHO DIELA POSTAVENÉ NA UKRAJINE POČAS TRVANIA PRVEJ ČSR	250

MEDZINÁRODNOPOLITICKÉ DETERMINANTY EXISTENCIE PODKARPATSKEJ RUSI

<i>Bohumila Ferenčuhová</i>	
PODKARPATSKÁ RUS V SPOLOČNOSTI NÁRODOV (1929 – 1934).....	273
<i>Vladimír Goněc</i>	
OSUDY AUTONOMIE V PŘÍSNĚ CENTRALIZOVANÉM STÁTĚ. PARALELY MEZIVÁLEČNÉHO ČESKOSLOVENSKA A POLSKA.....	286
<i>Andrzej Essen</i>	
RUŠ PODKARPACKA W POLITYCE MIĘDZYKRAJOWEJ U SCHYŁKU LAT 30-TYCH ...	296
<i>Wacław Wierzbieniec</i>	
KWESTIA RUSI ZAKARPACKIEJ W LATACH 1938 – 1939 W ŚWIETLE „GAZETY LWOWSKIEJ”	307
<i>Józef Brynkus</i>	
PROBLEMATYKA RUSI ZAKARPACKIEJ W LATACH 1919 – 1939 W POLSKIEJ HISTORIOGRAFII I POPULARYZACJI HISTORII	318
<i>Csilla Fedinec</i>	
OTÁZKA PODKARPATSKEJ RUSI V RÉTORIKE MAĎARSKEJ POLITIKY V ROKOCH 1938 – 1939	329
<i>Lubica Harbulová</i>	
K OTÁZKE PRIPOJENIA PODKARPATSKEJ RUSI K SOVIETSKEMU ZVÄZU – POHLAD RUSKEJ HISTORIOGRAFIE.....	340
O AUTOROCH	353

ÚVOD

Uhorská Rus, Podkarpatská Rus, Zakarpatská Ukrajina – tri názvy pre jedno a to isté územie. Územie, ktoré svojou pohnutou históriou pútalo a púta pozornosť historikov. V roku 1919 sa tento, povedané slovami Ivana Olbrachta, „*kraj kopcú na kopcích a roklí v roklích, kde se v tlejícím soumraku pralesú rodí prameny a umírají prastaré javory*“, stal pod názvom Podkarpatská Rus súčasťou novovytvorenej Československej republiky.

Vývoj Podkarpatskej Rusi prešiel v rokoch 1919 – 1945 mnohými peripetiami. Život jej obyvateľov bol determinovaný rôznymi vnútropolitickými udalosťami, ovplyvňovali ho medzinárodnopolitické aspekty a záujmy susedných krajín, no napriek tomu ľudia tu žili svoj ťažký každodenný život, súčasťou ktorého boli aj spoločenské a kultúrne aktivity. K ich životu nepochybne patrili aj kontakty so susednými oblasťami, medzi ktorými popredné miesto zaujímal územie východného Slovenska.

Teritoriálna, jazyková a kultúrna blízkosť východného Slovenska a Podkarpatskej Rusi predurčili tieto regióny k mnohostrannej spolupráci po celé desaťročia. Úzka spolupráca medzi regiónmi pokračovala aj po roku 1945, keď sa Podkarpatská Rus ako Zakarpatská oblasť stala súčasťou Ukrajinskej SSR. Jedným z aspektov tejto spolupráce boli aj kontakty a odborná spolupráca medzi dvomi ústrednými vzdelávacími inštitúciami v týchto oblastiach: Univerzitou Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach a Užhorodskou štátnou (dnes národnou) univerzitou. Počiatky ich spolupráce siahajú do polovice 60. rokov minulého storočia a vzájomné kontakty sa realizovali nielen na úrovni univerzity, ale aj fakúlt a katedier. Výnimkou neboli ani historické pracoviská.

V roku 1970 bola podpísaná M. Danilákom a J. H. Šulhom prvá zmluva o vzájomnej spolupráci medzi Historickou fakultou Užhorodskej štátnej univerzity a prešovským historickým pracoviskom. Odvtedy mala spolupráca historických pracovísk v Prešove a v Užhorode rôzne podoby. Nadväzujúc na dlhoročné tradície vzájomných vzťahov členovia Inštitútu histórie FF PU v Prešove a Historickej fakulty Užhorodskej národnej univerzity i Centra historických štúdií z bohemistiky a slovistiky Užhorodskej národnej univerzity pokračujú v odbornej spolupráci aj v súčasnosti a prispievajú k poznávaniu dejín Zakarpatska i vzájomných vzťahov regiónu východného Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny. Dôkazom podielu historikov oboch pracovísk na výskume uvedených problematík chce byť aj predkladaný zborník, na ktorom okrem slovenských a ukrajinských historikov participovali aj odborníci z Poľska, Maďarska a Českej republiky.

Pri zrode spolupráce prešovského a užhorodského historického pracoviska stál Dr. h. c., prof. PhDr. Michal Danilák, CSc. – historik a vysokoškolský pedagóg, vzácny človek, ktorého životnému jubileu venujeme tento zborník. Zborníkom chceme vzdať

hold jeho mnohoročnej vedeckovýskumnej, pedagogickej i organizátorskej práci na Katedre dejín, dnešnom Inštitúte histórie Filozofickej fakulty PU v Prešove.

Ukrajinská problematika sa pre Michala Daniláka stala celoživotnou témou. V počiatkoch svojej vedeckovýskumnej činnosti sústredil pozornosť na tému ukrajinská otázka, Ukrajinci a medzislovanské vzťahy v 19. storočí. Postupne rozsah vedeckého záujmu rozšíril aj o problematiku postavenia Ukrajincov na východnom Slovensku, medzinárodnopolitické súvislosti existencie Podkarpatskej Rusi i o otázky vzťahov Zakarpatskej oblasti a východného Slovenska po roku 1945.

Záujem o ukrajinskú problematiku neobmedzoval Michal Danilák len na oblasť vedeckého bádania. S jeho menom je spätý aj rozvoj spolupráce medzi východoslovenskou Univerzitou P. J. Šafárika v Košiciach a Užhorodskou štátnou univerzitou. Svoju pečať na formovaní tejto spolupráce zanechal predovšetkým v rokoch 1973 – 1990, keď vykonával funkciu prorektora UPJŠ v Košiciach. Vzájomné kontakty oboch univerzít sa realizovali v rôznych oblastiach spoločenského, kultúrneho i vedeckého života. Zásluhou Michala Daniláka rozvíjali spoluprácu aj prešovskí a užhorodskí historici, ktorí začali s realizáciou výmenných pobytov študentov, uskutočňovali študijné i prednáškové pobyty učiteľov, pripravovali spoločné publikácie i spoločné odborné projekty.

Ukrajinská výskumná problematika a čulé kontakty s užhorodskými univerzitnými historickými pracoviskami a ich pracovníkmi zaujímali v živote i profesionálnych aktivitách Dr. h. c. prof. PhDr. M. Daniláka, CSc. dôležité miesto aj po odchode na dôchodok. V roku 2000 Užhorodská národná univerzita udelila prof. PhDr. Michalovi Danilákovi, CSc., čestný titul – Doctor Honoris Causa. Toto vysoké ocenenie bolo uznaním jeho plodnej vedecko-pedagogickej a metodologickej práce i ocenením jeho zásluh na rozvoji spolupráce medzi slovenskými univerzitami a Užhorodskou univerzitou.

Predkladaný zborník *Kapitoly z dejín Podkarpatskej Rusi* je venovaný životnému jubileu a mnohoročnej vedeckej i pedagogickej práci Dr. h. c., prof. PhDr. Michala Daniláka, CSc., no súčasne veríme, že príspevky v ňom zaradené prispievajú k rozšíreniu poznatkov o histórii nevelkého kúska strednej Európy s názvom – Uhorská Rus, Podkarpatská Rus, Zakarpatská Ukrajina.

Eubica Harbulová

Inštitút histórie Filozofická fakulta PU v Prešove

Užhorod (začiatok 20. storočia)

Zdroj: http://100krokv.info/2012/03/zakarpattva_na_archivnych_foto

OTÁZKA PODKARPATSKEJ RUSI V RÉTORIKE MAĎARSKEJ POLITIKY V ROKOCH 1938 – 1939

Csilla FEDINEC

„...dodalo by nám sebadôveru...“

Trianonská zmluva, „*najnespravodlivejší mier*“ versaillského mierového systému, zatlačila do úzadia všetky dovtedajšie zahraničnopolitické ciele Maďarska. Maďarská zahraničná politika zostala podriadená jedinému cieľu, ktorým bola revízia hraníc. Do tohto kontextu sa dostala aj otázka Podkarpatskej Rusi.

Maďarsko hľadalo spojencov k dosiahnutiu revízie na medzinárodnej úrovni. V dvadsiatych rokoch 20. storočia sa najprv Taliansko, od prelomu tridsiatych rokov aj Nemecko postavilo proti versaillskému systému. Obrat v nemeckej diplomacii sa stal jednoznačným potom, ako sa k moci dostal Adolf Hitler (1933). Podpisom sovietsko-francúzskej zmluvy v r. 1935, resp. vytvorením Paktu proti Kominterne v r. 1936 sa Európa a svet začali rozdeľovať na dva proti sebe stojace bloky. V r. 1936 nemecké vojská vtiahli do demilitarizovanej zóny Porýnia a Hitler si v tomto istom roku zvolil aj ďalšie ciele: Rakúsko a Česko-Slovensko.

V dňoch realizácie Mníchovskej dohody, paralelne s uznaním slovenskej autonómie vznikla 11. októbra autonómna vláda aj na Podkarpatskej Rusi. Maďarsko-československé rokovania, ktoré sa uskutočnili v zmysle dodatku Mníchovskej dohody z 29. septembra 1938 v Komárne, sa začali niekoľko dní pred menovaním Andrija Bródyho za ministerského predsedu Podkarpatskej Rusi (9. októbra) a skončili sa pár dní po jeho menovaní (13. októbra), takže zástupca Podkarpatskej Rusi sa zmenil takmer zo dňa na deň. O Podkarpatskej Rusi sa vlastne ani nerokovalo, nakoľko Maďarsko považovalo za rokovacieho partnera iba Slovensko, o Podkarpatskej Rusi žiadalo usporiadať referendum.¹

Andrij Bródy sa dostal do premiérskej pozície ako predseda Autonómneho poľnohospodárskeho zväzu. Bola to tá strana, ktorá aj za predošlého predsedu, Ivana Kurtáka, dostávala pravidelnú finančnú pomoc od maďarskej vlády za politickú lojalitu k Maďarsku a za neustále pripomínanie žiadostí o autonómiu.² Dôverné

¹ ВЕГЕШ, Микола. *Карпатська Україна. Документи и факти*. Ужгород : «Карпати», 2004, с. 132-133.

² ANGYAL, Béla. A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. In *Regio*, 2000, č. 3, s. 133-178.

hlásenie adresované maďarskému premiérovi Gyulovi Gömbösovi z 24. novembra 1934 takto zhodnotilo situáciu: „Smrťou rusínskeho poslanca Ivana Kurtáka [2. januára 1933] sa myšlienka pričlenenia sa k Maďarsku medzi rusínskym ľudom oslabila.“ Na „rusínskej zemi“ existujú tri hnutia: 1. „pravoslávne veľkoruské hnutie“. Toto hnutie je vedené „gréckokatolíckymi pravoslávnyimi kňazmi“ a „veľkoruskými emigrantmi“. Mládež zorganizovali do spoločnosti podobnej maďarskému Levente, medzi vedúcimi osobnosťami bolo veľa cárskych dôstojníkov. Ich hlavným cieľom bolo pripojenie Podkarpatska k Rusku. 2. „Ukrajinsko-maloruské hnutie“. Šíri sa najmä medzi inteligenciou a študujúcou mládežou. Jeho cieľom je zjednotiť všetkých „Malorusov“ v rámci nezávislého ukrajinského štátu. 3. „Komunistické hnutie“, ktoré je rozšírené najmä medzi chudobou. „[...] v prípadnom referende uskutočnenom v neskoršom termíne sa obyvateľstvo verné Maďarstvu môže dostať do menšiny“.³ Bródy celý čas hovoril o revízii hraníc otvorene; v jednom svojom prejave z apríla 1933 vyhlásil: „my, Rusíni [...] si za každých okolností želáme revíziu hraníc, pretože sa nikdy nevzdáme údolia Tisy a Marmarošskej Sihote.“ Niet žiadneho dôvodu, aby sme útočili na Maďarov, na maďarskú kultúru, pretože „na Podkarpatskej Rusi oni rovnako, ako my, bojujú za svoje právo na autonómiu.“⁴ Bródy trval na svojom stanovisku aj ako ministerský predseda a v súlade s maďarskými očakávaniami sa domnieval, že o osude územia sa má rozhodnúť v ľudovom hlasovaní. Prvá ústredná ukrajinská národná rada 21. októbra v deklarácii protestovala proti predstave Bródyho o pričlenení územia k Maďarsku prostredníctvom plebiscitu. Prípravy deklarácie sa zúčastnil aj Augustin Vološin, ale osobne ju nepodpísal. Neskôr tvrdil, že podpis z jeho strany by bol neetický, keďže bol členom Bródyho vlády.⁵ 26. októbra Bródyho zadržali pre obvinenie z vlastizrady, spolu s ním donútila česko-slovenská vláda aj ministra Štefana Fencika, aby podal demisiu.

Menovanie Bródyho za ministerského predsedu nebolo prekvapením, nakoľko jeho strana získala silné pozície vo všetkých voľbách v medzivojnovom období.⁶ Prvotnou príčinou jeho pádu nebolo to, že by boli vtedy vyšli najavo jeho styky s Maďarskom – tie boli známe, ako predsedu strany ho predsa roky sledovali –, ale otvorené dožadovanie sa plebiscitu, zapracovanie tejto žiadosti do programu jeho vlády. Na tretej, poslednej schôdzi vlády bolo prijaté uznesenie, podľa ktorého je územie krajiny „jednotné“ a „nedeliteľné“, no o tom, ku ktorému štátu sa pričlení, sa musí rozhodnúť plebiscitom. Ľudové hlasovanie, iniciované otvorene promaďarským a u miestneho obyvateľstva dlhodobo veľmi populárnym predsedom strany – predsedom vlády bolo neakceptovateľné pre Prahu aj pre zástupcov proukrajinského smerovania. Proukrajinskí činitelia upozornili česko-slovenského ministra zahraničných vecí Františka Chvalkovského na styky Bródyho s Maďarskom

³ Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) [National Archives of Hungary], K 28, 156. csomó, 322. tétel. Dostupné na internete: <<http://www.digitarchiv.hu/>>

⁴ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1933, május 19.

⁵ ЙОСИПЕНКО, Володимир. Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1/1994, с. 140-147.

⁶ ТОКАР, Маріан. *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)*. Ужгород : „Наш рідний край“, 2006, с. 327-330.

prostredníctvom Juliana Révaya, keďže sa domnievali, že Bródy môže mať do činenia s incidentmi na hraniciach a vyčítali mu, že sa nezasadzoval za ich zastavenie.⁷

Aj maďarské zdroje potvrdzujú, že volanie Bródyho po plebiscite bolo súčasťou maďarskej propagandy, ktorá po Mníchove ešte zosilnela. Napríklad bol založený Spolok Rusínov v Maďarsku (*Ruszinszkóiak Magyarországi Egyesülete*), ktorý dostal povolenie na predaj pamätného korešpondenčného lístka s nápisom Spravodlivosť ľudu Rákócziho (*Igazságot Rákóczi népének*), a tým na usporiadanie zbierky.⁸ Zväz felvidéckych spolkov sa 15. novembra 1938 zas memorandom obrátil na budapeštianske veľvyslanectvo Francúzska, Veľkej Británie, Nemecka, Talianska, Spojených štátov a Poľska, „na veľmoci sveta, aby nariadili vykonanie ľudového hlasovania na Slovensku a Podkarpatskej Rusi“.⁹ Do aktivít zapojili aj gréckokatolícku cirkev. Napr. tokajská gréckokatolícka cirkevná obec v uznesení zo 16. októbra 1938 „požadovala“ zabezpečenie práva na sebaurčenie „pre rusnákych bratov vo viere“. „Sme presvedčení o tom, že Rusnáci sa chcú pripojiť k Maďarsku.“¹⁰ O žiadostiach o plebiscit písala aj tlač, a to aj v spojení s Bródyom.¹¹

Po neúspešných komárňanských rokovaníach 2. novembra 1938 Nemecko a Taliansko rozhodli o zmene hraníc medzi Maďarskom a Česko-Slovenskom na základe etnického princípu. Po prvej Viedenskej arbitráži maďarská armáda vpochodovala do Berehova 9. novembra, do Užhorodu a Mukačeva 10. novembra. Hlavné námestie Užhorodu, Masarykovo námestie bolo už 10. novembra premenované na Horthyho námestie.¹² *Užhorodské noviny Kárpáti Magyar Hírlap* písali o tom, že nie vo všetkých kaviarňach a reštauráciách mesta sú ochotní obslužiť maďarských vojakov a dôstojníkov.¹³

Nástupcom Bródyho, novým premiérom sa stal Augustín Vološin,¹⁴ ktorý namiesto politického rusinizmu uznával príslušnosť *pôvodných slovanských obyvateľov Podkarpatska* k etnickým Ukrajincom. Vološin bol 2. novembra po boku J. Tisa osobne prítomný vo viedenskom zámku Belvédér, kde bol oznámený výsledok arbitráže mocností Osi. Vláda Vološina bola z Užhorodu presťahovaná do Chustu. Pre karpatsko-ukrajinskú vládu, vedenú už Augustínom Vološinom, bola prvá Viedenská arbitráž šokom, no na druhej strane aj upokojením, nakoľko týmto aktom Nemecko a Taliansko garantovali, resp. *Maďarsko zobralo na vedomie hranice Podkarpatska*.¹⁵ Vološinovu Karpatskú Ukrajinu hitlerovské Nemecko uznalo otvorením konzulátu. 22. novembra 1938 v Prahe schválili ústavný zákon o autonómii Podkarpatskej Rusi,

⁷ ВЕГЕШ, Микола. *Карпатська Україна. Документи и факти*. Ужгород : «Карпати», 2004, с. 214-218.

⁸ MNL, K 28, 50. csomó, 105. tétel, 1938 – L – 17203.

⁹ MNL, K 28, 31. csomó, 76. tétel, 1939 – L – 17355.

¹⁰ MNL, K 28, 18. csomó, 51. tétel.

¹¹ Bródy népszavazást követel. In *Budapesti Hírlap*, 1938, október 2.

¹² MNL, K 428, 732. MTI köznyomatások, Felvidék 1938.

¹³ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938, november 13.

¹⁴ ТОКАР, Маріан. *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)*. Ужгород : „Наш рідний край“, 2006, с. 327-330.

¹⁵ КУЛЬЧИЦЬКИЙ, Станіслав. Держава, яка народилася й загинула в один день. In *День*, №50, 19 березня 1999.

ktorá bola zakotvená už v *Zmluve zo Saint-Germain*, ako aj v ústavnom zákone z r. 1920, no dve desaťročia zostala v rovine sľubov.¹⁶

V prípade Podkarpatska sa Maďarsko neuspokojilo s etnickou revíziou, so získaním území obývaných maďarským obyvateľstvom. Zároveň bolo jasné, že ostatné územia si nemôže nárokovať s odvolávaním sa na etnický princíp. Pál Teleki – jeden z vedúcich maďarskej delegácie na komárňanských rokovaníach, od 16. februára 1939 maďarský premiér – sa po novembri 1938 domnieval, že „*veľmoci nepresvedčia o akceptácii prinavrátania územia historické argumenty (tisícročné rusínsko-maďarské spolužitie, česko-slovenskou vládou odkladaná autonómia, klišé „najvernejšieho národa“), naopak, presvedčiť ich môžu „moderné“ ekonomické a politicko-geografické argumenty, ktoré korigujú jednostrannosť etnického plánovania hraníc.*“¹⁷

Maďarská tlačová agentúra prinášala správy o takto smerovaných požiadavkách podkarpatských Rusínov: 3. novembra „*politické a cirkevné organizácie rusínskej zeme*“ na veľkom zhromaždení žiadali – s poukazom na hospodárske a historické väzby „*severnej vrchoviny*“ a „*južných údolí*“, aby „*sa po viedenskej arbitráži [...] rusínskemu ľudu umožnilo na základe principiálneho práva na sebaurčenie rozhodnúť o osude svojej štátnej príslušnosti prostredníctvom ľudového hlasovania.*“¹⁸ V priebehu októbra hospodárske väzby zdôrazňovali aj užhorodské noviny Kárpáti Magyar Hírlap. S odvolaním sa na uznesenie Ruskej národnej rady napísali: *územie na juhu Podkarpatska tvorí celok, jeho severnú časť nemožno oddeliť od južnej, už aj preto nie, lebo tieto časti spája hospodárska väzba vytvorená za tisícročnej minulosti ako aj bratské spolunažívanie domorodých národov.*¹⁹ Alebo inde: „*Kto chce na základe akýchkoľvek úvah roztrhnúť Podkarpatsko na viacero častí, je nepriateľom rusínskej zeme. Podkarpatsko práve hospodársky je natolko organicky jednotné územie, že jedine takto je životaschopné. Kto vidí jeho budúcnosť inak, ten nepozná túto zem.*“²⁰ Alebo: obyvateľstvo „*žije v najväčšej neistote, obchodný ruch sa zastavil, nikto nevie, čo prinesie zajtrajšok, aké budú hranice Podkarpatska.*“²¹

Popri otvorenej propagande sa maďarská a poľská vláda snažila o vytvorenie spoločnej hranice aj rôznymi diverznými akciami. Podľa výskumov Márie Ormos maďarský premiér Béla Imrédy dal 29. septembra principiálny súhlas s nasadením polovojenských jednotiek. 2. októbra poveril „*politickým vedením*“ akcie Miklósa Kozmu, vojenské velenie patrilo do kompetencie generálneho štábu. Uznesenie vlády bolo prijaté 5. októbra, no ešte 9. októbra chýbal súhlas Imrédyho na začatie akcie.²² Noviny Kárpáti Magyar Hírlap takto písali o „*terroristických akciách*“, kvôli ktorým je „*celková situácia neznesiteľná*“: Ruská národná rada sa rozhodla, že „*vzhľadom*

¹⁶ 328. Ústavní zákon o autonomii Podkarpatské Rusi. 329. Vyhláška o úplnom znení predpisu o autonomii Podkarpatské Rusi. In *Sbírka zákonů a nařízení státu česko-slovenského*. Ročník 1938. Částka 109. Vydána dne 16. prosince 1938.

¹⁷ ABLONCZY Balázs. *Teleki Pál*. Budapest : Osiris, 2005, s. 395.

¹⁸ MNL, K 428, 732. MTI kőnyomatások, Felvidék 1938.

¹⁹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938, október 25.

²⁰ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938, október 27.

²¹ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938, október 21.

²² ORMOS, Mária. *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919 – 1941)*. II. k. Budapest : PolgArt, 2000, s. 559-562.

na neudržateľnú situáciu povolá maďarské jednotky do Chustu a požiada maďarské vojsko o ochranu pred teroristickými útokmi.²³ Noviny viackrát uverejnili články o akciách „neznámych páchatelov“, napr. keď „vyhodili do vzduchu železničný most v Jasyňi“.²⁴

Z archívnych materiálov poľského ministerstva zahraničných vecí a užhorodského poľského konzulátu bádateľ Dariusz Dabrowski zistil, že minister Bródyho vlády, Štefan Fencik bol jedným z kľúčových postáv maďarských a poľských plánov, *týkajúcich* sa Podkarpatskej Rusi. Poľsko k vytvoreniu spoločnej maďarsko-poľskej hranice motivovalo aj to, že kvôli vlastnej početnej haličskej rusínskej menšiny považovalo existenciu autonómneho rusínskeho územia vo svojom susedstve za nebezpečnú, preto pomáhalo Maďarsku destabilizovať situáciu na Podkarpatsku a vyprovokovať otvorený vojenský zásah Maďarska. Fencika za agenta naverboval užhorodský poľský konzulát (s krycím menom „Doktor Rusin“). Za svoje služby dostával od Poliakov peniaze na vydávanie svojich novín, na činnosť svojej Ruskej národnej autonomistickej strany, aj na volebnú kampaň – rovnako, ako Maďarsko financovalo Bródyho a jeho Autonómny poľnohospodársky zväz (Bródyho krycie meno bolo „Bertalan“). Hlboká vzájomná averzia oboch politikov ale sťažila spoluprácu, preto poľský konzul v Užhorode, Mieczyslaw Chalupczynski, 13. júla 1938 Fencikovi oznámil, že jeho aj jeho stranu odovzdajú Budapešti.

V rovnakom čase ako Kozmove jednotky z Rongyos Gárda, podnikli koncom októbra – v novembri 1938 diverzné akcie aj Poliaci pod vedením profesionálneho dôstojníka Feliksa Ankersteina. Akcia mala krycí názov „Páčidlo“. Spravodajsky ju zabezpečoval užhorodský poľský konzulát opierajúc sa o. i. o informácie získané od Gyula Marinu.²⁵

Operácie jednotiek z Rongyos Gárda síce maďarská vláda oficiálne zastavila, potýčky na hraniciach však ďalej pokračovali. Najväčšiu odozvu v tlači vyvolala akcia, ktorá sa odohrala v *extraviláne Mukačeva* zv. Oroszveg 6. januára 1939 ráno, teda v deň stretnutia Becka a Ribbentropa („trojkráľová bitka“).²⁶

10. marca 1939 sa maďarská vláda uzniesla na tom, že obsadí vojensky Podkarpatsko aj bez nemeckého súhlasu. Nakoniec však súhlas Berlína dorazil. Paralelne s obsadzovaním česko-moravských území vojakmi Wehrmachtu a s vyhlásením Slovenskej republiky maďarská armáda obsadila Podkarpatskú Rus.

Tzv. revízne zákony, súvisiace so zmenami územia – zákon č. XXXIV/1938 „o zjednotení k Maďarskej svätej korune znovu pripojených felvidéckych území s krajinou“, zákon č. VI/1939 „o zjednotení podkarpatských území, ktoré sa vrátili k Maďarskej svätej korune, s krajinou“, zákon č. XXVI/1940 „o opätovnom pripojení východných a sedmohradských častí krajiny, ktoré sa oslobodili spod rumunskej nadvlády, k Maďarskej svätej korune a o ich zjednotení s krajinou“, zákon č. XX/1941

²³ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938, november 22.

²⁴ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938, december 14.

²⁵ DABROWSKI, Dariusz. *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938 – 1939*. Toruń : Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007.

²⁶ DABROWSKI, Dariusz. *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938 – 1939*. Toruń : Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007.

„o opätovnom pripojení znovu dobytých južnozemsých území k Maďarskej svätej korune a o ich zjednotení s krajinou“²⁷ – označovali Felvidék, Podkarpatsko, východné Maďarsko, Sedmohradsko a Južnú zem ako „odtrhnuté územia“, ktoré v dôsledku Viedenskej arbitráže, čiže mierovou cestou boli „zjednotené s krajinou“ „opätovným pripojením“, resp. vojenskými akciami boli „vzaté do vlastníctva“. O etnickom zložení obyvateľstva nie je v žiadnom zo zákonov zmienka, v každom z nich sa objavujú iba motívy ako pokrvné väzby či vernosť k vlasti, čo možno vzťahovať na Maďarov i Nemaďarov.

Zákon č. XXXIV/1938, ktorým sa transponovala Viedenská arbitráž, označuje región ako „Felvidék“, „felvidécke oblasti“, ktoré ako dôsledok Trianonskej zmluvy dostali prívlastok „odtrhnuté“ a vďaka prvej Viedenskej arbitráži sa stali „znovu pripojenými“, ich obyvatelia sú „vracajúci sa pokrvní bratia [...] maďarskej vlasti“. Podľa predposledného, 6. § „sa schvaľujú tie nariadenia a opatrenia m. kr. ministerstva a jednotlivých ministrov, ktoré boli v súvislosti s opätovným pripojením felvidéckych oblastí vykonané pred účinnosťou tohto zákona.“

Podľa zápisníc zo zasadnutí ministerskej rady sa nariadenia skutočne vydávali už pred „opätovným pričlenením“, ba aj pred Viedenskou arbitrážou. Na zasadnutí 27. októbra okrem prerokovania výmeny diplomatických nôt rozhodli aj o vyčlenení 200 tisíc pengő vo forme výdavku bez určenia účelu „na výdavky spojené s organizáciou civilnej správy oslobodzujúcich sa felvidéckych oblastí“, resp. o odmenách „zamestnancov verejnej správy vykonávajúcich službu“ „na územiach, ktoré sa dostanú pod maďarskú vojenskú správu“.²⁸ 28. októbra rokovali o zásobovaní „oblastí, ktoré sa zrejme oslobodia spod českej nadvlády“ učebnicami, nakoľko „pri organizácii týchto oblastí z hľadiska kultúry bude treba riešiť predovšetkým otázku učebníc. Na túto úlohu sa treba pripraviť už teraz, aby sa po opätovnom nadobudnutí predmetných území bezodkladne mohlo pristúpiť k výmene učebníc“, nakoľko „na výmenu učebníc sa viažu životne dôležité národné záujmy“.²⁹ Od 3. novembra vybavujú záležitosti „oslobodených“, resp. „opätovne pripojených“ oblastí. Na zasadnutí ministerskej rady 3. novembra vypočuli správu ministra zahraničných vecí Kálmána Kányu a ministra pre cirkev a vzdelávanie Pála Telekiho o arbitráži z predošlého dňa, resp. informáciu o obsahu arbitráže, o otázke zostavenia výborov. Kánya o. i. informoval o tom, že „po vyhlásení rozhodnutia minister zahraničných vecí Česko-Slovenska Chwalkowsky [František Chvalkovský] požiadal, aby sa pred tým, ako podpíše dohodu, mohli k delegácii pridať aj slovenský premiér [Jozef] Tiso a premiér Podkarpatska [Augustín] Vološin. Nemecký minister zahraničných vecí [Joachim von] Ribbentrop to považoval za zbytočné a nesúhlasil.“ Ako povedal Kánya, „nasleduje obsadenie nám prisúdených

²⁷ Dostupné na internete: <<http://www.1000ev.hu/index.php>>

²⁸ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938.10.27. „Magyarország és Csehszlovákia között a magyarlakta felvidéki területek visszaadása tárgyában Wettstein János prágai követ útján folytatásban lévő jegyzékváltások ismertetése“, „Werth Henrik m. kir. tanácsos, vezérkari főnök részvételével, Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács, Komárom, Érsekújvár, Losonc, Léva, Rozsnyó, Rimaszombat és Beregszász helyzete“.

²⁹ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938.10.28. „A cseh megszállás alól felszabaduló területek tankönyvellátása, az Országos Közoktatási Tanács szerepe“.

území“; v tejto súvislosti náčelník generálneho štábu Henrik Werth informoval „o poradi nástupu vojsk“.³⁰

Zákon č. VI/1939 sa v mnohých ohľadoch líši od vyššie spomenutých zákonov. Úvodné vety jednoznačne rozlišujú medzi Felvidékom (do čoho zarátajú aj časť dnešnej Zakarpatskej oblasti, obývanej Maďarmi) a (rusínskym) Podkarpatskom: „po návrate časti odtrhnutého Felvidéku v poslednej štvrtine r. 1938, v marci 1939 sa už vrátilo aj Podkarpatsko.“ Vyššie spomenutý zákon „akceptuje“ viedenské rozhodnutie (1. §), tento zákon „vyjadruje uznanie m. kr. honvédstvu“ (1. §). Aj keď znovu chýba nejaký konkrétny odkaz na etnické zloženie obyvateľstva Podkarpatska, používa sa len termín „veľa trpiaci verní synovia“ regiónu, etnickú inakosť územia možno tušiť z toho, že 6. § „ukladá ministerskému predsedovi predložiť Národnému zhromaždeniu samostatný návrh zákona o úprave samosprávy Podkarpatska.“

Oba tieto zákony sa zaoberajú menovaním členov hornej snemovne, „pozvaním“ poslancov do dolnej snemovne, otázkou schválenia nariadení a opatrení prijatých pred účinnosťou týchto zákonov, s úlohami súvisiacimi ich transpozíciou do maďarského právneho poriadku. Oba dokumenty sa rozlišujú v tom, že iba zákon č. XXXIV/1938 obsahuje ustanovenie o razení pamätnej mince (5. §); resp. iba zákon č. VI/1939 predpokladá vytvorenie autonómie (6. §) a usporiadanie volieb do národného zhromaždenia (4. §) – dodajme, že sa v danom období neuskutočnili –, resp. sa zaoberá otázkou štátneho občianstva (5. §).³¹

Otázka rusínskeho Podkarpatska sa stáva samostatnou, od maďarského Felvidéku oddelenou otázkou od zasadnutia ministerskej rady 8. októbra 1938. Na tomto zasadnutí premiér Béla Imrédy dôverne oznámil, že „organizáciou podkarpatskej akcie poveril ministra vnútra vo výslužbe Miklósa Kozmu, predsedu-riaditeľa Maďarskej tlačovej agentúry.“³² 21. novembra na mimoriadnom zasadnutí ministerskej rady v rámci dôvernej konzultácie prediskutovali situáciu „opätovne pripojených severovýchodných území“ a „nimi hraničiaceho Podkarpatska – rusínskej krajiny“. Minister zahraničných vecí Kálmán Kánya o. i. hovoril o tom, že „my sme vo vzťahu k Podkarpatsku – Rusínskej krajiny proponovali a žiadali o plebiscit. [...] Doteraz každý náš informátor tvrdil, že 90 % tamojšieho obyvateľstva stojí pri nás, a želá si pripojenie územia ako autonómnej oblasti k Maďarsku“. Ministerská rada, zasadnutia ktorej sa zúčastnil aj náčelník generálneho štábu Henrik Werth, obsah tejto diskusie „kvalifikuje

³⁰ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938.11.03. „Kánya Kálmán külügyminiszter és gr. Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter üdvözlése a november 2-i bécsi döntőbírósi ítélet után a minisztertanácson való megjelenésük alkalmával“; „Pozsony, Kassa, Nyitra, Munkács és Ungvár helyzete, Chalkowsky csehszlovák külügyminiszter, Tiso szlovák miniszterelnök, Volosin Kárpátalja miniszterelnöke, Ribbentrop német külügyminiszter, gr. Ciano olasz külügyminiszter szerepe, a cseh-magyar területrendezéssel kapcsolatban kiküldendő bizottságok összetételének megállapítása“; „A bécsi döntőbírósi ítélettel kapcsolatos intézkedések megtárgyalása és az új határvonal ismertetése“.

³¹ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938.12.12. „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal való egyesítésével kapcsolatban kötendő magyar-csehszlovák megállapodások alakszerűségei leegyszerűsítése tárgyában a kormányzó hozzájárulásának kikérése“.

³² MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938.10.08. „Javaslat vitéz Kozma Miklós nyugalmazott belügyminiszter, a Magyar Távirati Iroda elnökgazdátja megbízatása a Kárpátaljai akció megszervezésével“.

ako dôverné a uvedenie do zápisnice si neželá“.³³ Na tomto aj na ďalšom zasadnutí 25. novembra Kánya opätovne spomenul, že „rusínska situácia“ nie je maďarsko-poľský, ale nemecko-poľský problém: Poliáci nemôžu zasiahnuť regulárnymi jednotkami, pretože v tom prípade by Nemecko otvorilo „celý rad nemecko-poľských problémov“ (otázka Gdansku, iniciovanie „vytvorenia samostatného ukrajinského štátu“ a pod.), no paralelne s jednotkami Rongyos gárda sa iregulárne poľské jednotky zúčastnili destabilizácie situácie na Podkarpatsku.³⁴ 3. decembra štátny tajomník úradu premiéra Tibor Pataky referoval o tom, že „podľa hlásení z rôznych strán na rusínskom území, opätovne pripojenom k Maďarsku, spôsobil v radoch rusínskej inteligencie neprijemný vplyv ten fakt, že dočasná verejná správa ponechala veľmi málo úradníkov a iných zamestnancov rusínskeho pôvodu v rôznych úradoch, inštitúciách a školách. Veľa ťažností prichádza aj kvôli vyhosteniam.“ Patakyho vyslali na tvár miesta, do Užhorodu, aby sa osobne informoval o situácii.³⁵

14. januára 1939 na základe návrhu ministra zahraničných vecí Istvána Csákyho ministerská rada „jednomyselne konštatuje, že celá verejná mienka krajiny si žela získanie Rusínska a tohto želania sa stále drží. Pre nás výhodné vyriešenie tejto otázky by prinieslo aj obrovské politické výhody. Z hľadiska hospodárskeho by sme získali drevo a soľ. Ak túto otázku nadhodíme a budeme ju úprimne presadzovať, preukážeme náš dobrý úmysel. Znamenalo by to mimoriadne mocenské posilnenie, dodalo by nám to sebadôveru. Nemožno teda »nenadhodiť« túto otázku pri rokovaní s Nemcami.“³⁶ 20. januára Csáky informoval o svojej úvodnej oficiálnej návšteve Berlína. Podľa jeho referátu mu Adolf Hitler pripomenul „kritickú jesennú situáciu“, keď „on a jeho spolupracovníci sa odhodlali skončiť s Česko-Slovenskom“, no „ocitol sa sám“: „Maďari ho [Hitlera] váhali nasledovať. Nemci vtedy videli situáciu tak, že Maďari zastávajú stanovisko, že nech krvácajú Nemci so svojimi vojakmi, a oni potom obsadia územia Slovenska a Rusínska.“ Ale „vo vzťahu Nemecka a Maďarska sa teraz začína nová éra“, no „Hitler spomenul, že čokoľvek by sme plánovali v budúcnosti, máme svoje plány oznámiť aj Nemecku.“³⁷

V dňoch vojenskej akcie, v období medzi 14. a 20. marcom 1939 zasadala ministerská rada raz, a to 17. marca. Z prerokovaných tridsiatich bodov sa regiónu bezprostredne týkali tri. V poradí prerokovania to boli nasledovné: najprv predseda

³³ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938.11.21. „Bizalmas megbeszélés a bécsi döntés folytán visszacsatolt északkeleti területrésznek és a vele határos Kárpátalja-ruszin ország helyzetéről, jelen van Werth Henrik gyalogsági tábornok, titkos tanácsos, a honvéd vezérkar főnöke, Beck ezredes lengyel külügyminiszter állásponjtja, Beneš volt csehszlovák külügyminiszter tevékenysége, Gdansk város helyzete, Mussolini állásponjtja”.

³⁴ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938.11.25. „Tájékoztató a ruszin helyzetről, a ruszin-lengyel és német-lengyel problémákról, Gdansk [Danzig] helyzetéről”.

³⁵ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938.11.25. „Javaslat Pataky Tibor államtitkár megbízására azzal, hogy Ungvárra utazzék a legsürgősebb segélyezések és intézkedések megtétele érdekében dr. Korláth Endre kormány megbízott bevonásával”.

³⁶ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939.01.14. „Pataky Tibor államtitkár jelentése munkácsi és ungvári kiküldetéséről”.

³⁷ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939.01.20. „Tájékoztató a berlini hivatalos bemutatkozó látogatásról, Hitlerrel, Ribbentrop külügyminiszterrel, Göring vezértábornaggal folytatott tárgyalások, Franciaország, Németország, Olaszország szerepe, Csehszlovákia, Szlovákia, Ruszinszko helyzete”.

vlády Pál Teleki požiadal o poverenie predložiť návrh regentovi Horthymu na udelenie najvyššieho vyznamenania Miklósovi Kozmovi „za jeho vynikajúce služby poskytované v posledných historických obdobiach“. Potom minister zahraničných vecí István Csáky podal správu o „vojenskom obsadení Rusínska a o okolnostiach jeho opätovného pripojenia k Maďarsku“, resp. o zahraničnej odozve týchto udalostí. „Maďarsko svojím pevným, odhodlaným, rýchlym konaním, obdivuhodne energicky uskutočnenými výkonmi nášho honvédstva získalo veľkú prestíž nielen pred Nemeckom a Talianskom, ale aj v očiach ďalších štátov.“ Podľa Telekiho „celý maďarský národ je hrdý na naše vynikajúce honvédstvo“. A nakoniec Teleki oznámil, že „v rámci starodávnej ústavnosti chceme poskytnúť Rusínsku samosprávu“, a v tejto veci zvolal už na druhý deň poradu do úradu predsedu vlády. Prípravou návrhu a vedením potrebných rokovaní poveril štátneho tajomníka úradu predsedu vlády Tibora Patakyho.³⁸ Týmto sa začal proces, dokončenie ktorého považoval Teleki za vec morálky. V tomto sa dostal do rozporu s ostatnými politikmi nielen pokiaľ išlo o obsah, ale aj etický rozmer otázky.³⁹

V zápisniciach zo zasadnutí ministerskej rady, ktoré sa konali blízko k času marcových udalostí, vo vzťahu k Podkarpatsku sa stretávame s termínmi ako „opätovné pripojenie“, „obsadenie“, „dobitie“. Na pomenovanie miestneho obyvateľstva, na vyjadrenie jazykovej a národnostnej príslušnosti sa ustaluje termín „maďarsko-ruský“ (niekedy písané aj spolu). Od začiatku leta 1939 sa región nazýva Podkarpatsko alebo „podkarpatská oblasť“, zriedkavejšie Rusínsko (Ruszinszkó), Rusnácka zem (Ruténföld), pričom sa stále používa aj označenie (maďarský) Felvidék, resp. „felvidécke oblasti“, bez ohľadu na to, že regióny, ktoré k nim patrili, začlenili do pôvodných (predtrianonských) žúp. Virtuálne hranice trianonského štátu prežili aj v tom zmysle, že do konca r. 1944 sa v súvislosti s pričlenenými územiaми stále vyskytuje termín „materská krajina“ (anyaország). V rétorickej rovine sa štát nezjednotil. Samozrejme, malo to aj praktické príčiny: regióny, ktoré sa vyvíjali rôznymi smermi, bolo potrebné „zosúladiť“ s „anyaországom“.

Na dôvernom rokovaní⁴⁰, zvolanom za účelom „prípravy samosprávy Podkarpatska“ 18. marca 1939 jeho účastníci hovorili o tom, že zvažovať treba najmä „kultúrnu autonómiu“, ale na „územnom princípe“. V tomto smere by mala zohrávať dôležitú úlohu gréckokatolícka cirkev. Z miestnych politikov by sa mala dať šanca Bródymu. Predseda vlády Imrédy informoval, že v septembri 1938 rokoval s Bródym, ktorý „nadhodil otázku, či sme ochotní v prípade pripojenia Podkarpatska zaviesť určitú autonómiu? Vtedy som povedal, že áno, ale celú vec sme nespresnili, snažili sme

³⁸ MNL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939.03.17. „Javaslat dr. vitéz leveldi Kozma Miklós m. kir. titkos tanácsos, nyugalmazott belügyminiszter részére a teljes kormányzói elismerés nyilváníására”, „Jelentés Ruszinszkó katonai elfoglalásáról, Lengyelország, Románia, Belgrád reakciója, a körösmezei határsáv kérdése, Németország, Franciaország véleménye”, „Javaslat a Ruszinszkónak adandó autonómia tárgyában, tájékoztatás a Bródy András volt ruszin miniszterelnökkel folytatott tárgyalásról, értekezlet összehívása és a volt miniszterelnökök, br. Perényi Zsigmond koronaőr és a parlamenti pártok vezetőinek meghívása az értekezletre”.

³⁹ VASAS, Géza. Egy félbehagyott alkotmány. Kárpátalja autonómiájának ügye 1939 – 1940-ben. In FEDINEC, Csilla (ed.). *Kárpátalja 1938 – 1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest : Teleki László Alapítvány, 2004, s. 157-215.

⁴⁰ MTA Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye (MTA Kézirattár) [Manuscripts and Rare Books of HAS], Egyed-iratok, Ms 10-734/25.

sa skôr zahmlievať, ale hovorím, že ten prísľub na autonómiu rozhodne odznel. Musím ale dodať, že sa o tom hovorilo podmienčne, v závislosti od toho, či sa región pripojí dobrovoľne. Teda takéto pripojenie, kvázi obsadenie, podľa mňa situáciu zásadne mení, a nás de facto aj zbavuje morálnej povinnosti vyhovieť skorším sľubom.“ S ďalším vývojom nespokojný Bródy, ktorý zostal verný rusínskej veci a rozmyšľal v intenciách autonómie chorvátskeho typu, nakoniec nedostal žiadnu pozíciu. Musel sa uspokojiť s miestom poslanca národného zhromaždenia, ktoré mu ale nezabezpečilo ani moc, ani príležitosť ovplyvniť situáciu na Podkarpatskej Rusi. Zsigmond Perényi, ktorý sa neskôr stal prvým vládnym komisárom Podkarpatska, už na tomto zasadnutí vyhlásil: „Je pravda, že sme ich povzbudzovali prísľubom autonómie, vypracovali sme aj návrhy, ale to sme robili proti Čechom.“ 25. apríla 1940 na zasadnutí na úrade premiéra, kde na programe bola diskusia o aktuálnom návrhu,⁴¹ Teleki povedal: „Len medzi nami, dnes už môžeme o tom hovoriť – tie návrhy na autonómiu a žiadosti, ktoré ľud Podkarpatska, Rusínska predkladal Česko-Slovensku, sa robili s našou pomocou a čiastočne u nás sa aj redigovali.“ Práve preto považoval predseda vlády Pál Teleki za otázku morálky, aby Rusíni dostali často sľubovanú autonómiu, zabezpečujúcu teritoriálne oddelenie a jazykovo-kultúrnu samostatnosť. Podkarpatsko považoval za pokusný terén národnostnej politiky v rámci presadenia svätoštefanskej štátnej idey, pretože práve v Rusínoch videl národnostnú skupinu najlojálnejšiu k maďarskému štátu. No už aj sám Teleki mohol na vlastnej koži pocítiť protiautonomné snahy, o ktorých v súvislosti s jedným z konceptov poznamenal: „Jeho chybou je, že z neho veľmi vytýča odpor voči samosprávnosti.“⁴² Autonómiu chorvátskeho typu neschvaľoval ani predseda vlády (Chorvátsko bolo kráľovstvom, ktoré bolo so štátom „v zmluvnom vzťahu“, kým Podkarpatsko „vždy bolo jeho integračnou súčasťou“), za hlavnú zásadu považoval súlad s maďarskou ústavou. Viackrát modifikovaný text návrhu zákona sa nakoniec dostal do parlamentu v júli 1940, ale predseda vlády ho onedlho musel stiahnuť najmä pod ťarchou bezpečnostno-politických argumentov vojenských kruhov, a tým sa osud autonómie definitívne spečatil. Telekiho predstava o rusínskom vojvodstve zlyhala.

Vodca vojenskej administratívy Podkarpatska Béla Novákovits už v júni 1939 upozornil svojich nadriadených: „nálada obyvateľstva, priaznivá pre ideu maďarskej štátnosti, sa začína meniť na nepokojnú“.⁴³ Aj Štefan Fencik, poslanec, ktorý viedol „fašistickú“ organizáciu a ktorý do konca zostal lojálny k maďarskej vláde, v auguste 1939 v dôvernom liste adresovanom úradu predsedu vlády tiež referoval o významnom zhoršení sa nálady obyvateľstva. Medzi dôvodmi o. i. uviedol, že „prechmaty vojenských veliteľov vyvolali ochladenie, pretože mnohí statoční Velkorusi sa stali obeťou nepodložených udaní a intríg“, v každom úrade sa najväčšia časť miest obsadila ľuďmi z anyaországu, pred výkon „gréckokatolíckej viery“ sa kladú prekážky.⁴⁴ Podobne sa vyjadрили mnohí ďalší, maďarskí aj nemaďarskí verejní

⁴¹ MTA Kézirattár, Egyed-iratok, Ms 10-734/20.

⁴² MTA Kézirattár, Egyed-iratok, Ms 10-734/17; MNL, K 28., 45. csomó, 100. tétel; MNL, K 28., 138. csomó, 272. tétel.

⁴³ MNL, K 28., 123. csomó, 237. tétel.

⁴⁴ MNL, K 28., 136. csomó, 267/II. tétel.

činitelia. Nespravodlivé bolo aj to, že nedostali vážnejšiu úlohu politici zastávajúci vedúce pozície v časoch Česko-Slovenska. Do popredných funkcií sa dostali noví ľudia, ktorí sa prvýkrát vyznačili až pri podporovaní vojenských akcií r. 1938 – 1939. Inštitúcie, „vydobyté v dvadsaťročnom boji“ zanikli, resp. boli zlúčené s podobnými maďarskými inštitúciami, napriek tomu, že „Podkarpatčania“ sa nechceli vzdať istej svojej suverenity voči obyvateľom južného Slovenska ani v rámci „*anyaország*“, čo sa však nehodilo do obrazu integrovaného Maďarska. Hranice medzi „*anyaországom*“ a „*časťami*“ nezmizli ani na úrovni slov.

Preklad textu z maďarského jazyka : Eleonóra Sándor

The issue of Carpathian Ruthenia from the point of view of Hungarian politics

Summary

The issue of the revision of the borders of Hungary after the Trianon peace treaty can be seen as very important in the interwar politics of Hungary. During the interwar period, Hungary supported the local Hungarian political unions in Carpathian Ruthenia and also local Rusyns political parties, that asserted the autonomy of that area. At the First Vienna conference, a part of Carpathian Ruthenia, mainly inhabited by Hungarians near the common borders, was given back to Hungary, much to the support of Italy and Germany. Hungary continued with unification of the area due to economic reasons. The idea was very beneficial to Poland, hence it supported the idea that the whole area should be under the Hungarian rule. This was done in March of 1939 with a German agreement. On behalf of these events the Prime minister of Hungary Pál Teleki intended to realise the Ruthenian autonomy. The intention did not find any support of the then-ruling Hungarian elite.

O AUTOROCH

Dr. hab. Józef Brynkus – Inštitút histórie Univerzity pedagogickej KEN (*Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej*) v Krakove. Vo svojej vedeckovýskumnej činnosti sa špecializuje na dejiny a teóriu historického a národného vedomia a identity, náplň historického vzdelávania so zvláštnym zohľadnením biografických prvkov a modelu národného hrdinu v popularizácii dejín historického vzdelávania a tiež vplyvu komunizmu na poľské historické vzdelávanie v rokoch 1944 – 1989. Je autorom viac ako 70 vedeckých štúdií.

Dr. h. c., univ. prof. PhDr. Michal Danilák, CSc. – pôsobil na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity (1978 – 2004). V rokoch 1978 – 1981, 1987 – 1990, 1998 – 2003 stál na čele prešovského historického pracoviska. Ústrednou témou jeho vedeckého výskumu sú ukrajinské dejiny v 19. storočí a problematika medzislovenských vzťahov. Okrem toho sústredil odbornú pozornosť aj na problematiku Ukrajincov východného Slovenska a vzťahov Zakarpatskej oblasti a východného Slovenska. Z uvedených problematik uverejnil niekoľko knižných publikácií a desiatky vedeckých štúdií.

PaedDr. Patrik Derfiňák, PhD. – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Vo svojom výskume sa venuje dejinám strednej Európy a regionálnym problémom historického vývoja v období 19. storočia. Osobitne sa zameriava na oblasť hospodárskych dejín, dejín vedy a techniky, resp. problematiku konfesijného vývoja. Je autorom a spoluautorom viac ako dvoch desiatok knižných prác, osemdesiatich vedeckých štúdií a množstva odborných a popularizačných textov.

PhDr. Ján Džujko, PhD. – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Svoj výskum orientuje na poznávanie dejín východného Slovenska v 20. storočí. Prioritne sa venuje dejinám slovenského novinárstva. Z uvedenej problematiky publikoval vedecké štúdie doma i v zahraničí.

Prof. UP, dr. hab. Andrzej Essen – Inštitút histórie Univerzity pedagogickej KEN (*Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej*) v Krakove. Svoj výskum orientuje na dejiny strednej a juhovýchodnej Európy v 20. storočí, medzinárodné vzťahy, etnické otázky, problematiku medzinárodného obchodu a dejiny Československa. Je autorom viacerých monografií a desiatok odborných štúdií publikovaných doma i v zahraničí.

Csilla FEDINEC, PhD. – Ústav pre výskum menších Spoločenskovedného výskumného centra Maďarskej akadémie vied v Budapešti. Vo výskumnej oblasti sa orientuje na problematiku štúdia menších, regionálnu históriu, na problematiku strednej a východnej Európy, Ukrajinu a Zakarpatskú oblasť. Zoznam publikácií je v databáze HAS: <https://vm.mtmt.hu/search/slist.php?lang=0&AuthorID=10002505>

PhDr. Bohumila Ferenčuhová, DrSc. – Historický ústav SAV v Bratislave, Officier des Palmes Académiques (2014). Skúma dejiny medzinárodných vzťahov v 19. a 20. storočí, najmä politické, vojenské, diplomatické a kultúrne vzťahy medzi Francúzskom a strednou Európou. Autorka monografií *Francúzsko a slovenská otázka 1789 – 1989* (2008), *Sovietske Rusko a Malá dohoda 1917 – 24* (1988), vedúca autorského kolektívu a spoluautorka syntézy *Slovensko v 20. stor. Zv. 3. V medzivojnovom Československu* (2012) a ďalších monografií a štúdií publikovaných na Slovensku aj v zahraničí.

Ing. arch. Romana Fialová – Fakulta architektúry STU v Bratislave. V Ústave dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok sa v rámci interného doktorandského štúdia venuje výskumu medzivojnovnej obytnej architektúry Užhorodu.

PaedDr. Marián Gajdoš, CSc. – Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach. Orientuje sa na problematiku národnostných menších a transhraničné vzťahy. Koordinoval riešenie niekoľkých medzinárodných vedeckých projektov. Publikoval 12 knižných publikácií a vyše 90 odborných príspevkov na Slovensku i v zahraničí.

Doc. PhDr. Vladimír Gonč, DrSc., Jean Monnet Chair – Filozofická fakulta Masarykovej univerzity v Brne. Zaoberá sa kultúrnymi dejinami, osobitne dejinami ideí, politickými systémami a ústavnoprávnymi štruktúrami v Európe a v strednej Európe v 20. storočí, procesom európskej integrácie. Je autorom 18 monografií, desiatok kapitol v kolektívnych monografiách a desiatok štúdií.

Doc. PhDr. Ľubica Harbuľová, CSc. – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Vo vedeckovýskumnej činnosti sa špecializuje na výskum dejín Ruska a východnej Európy v 20. storočí a problematiku česko-slovensko-ruských vzťahov v 20. storočí. Je autorkou troch vedeckých monografií (naposledy *Sibírsky autonomizmus. Zdroje, prejavy, reflexie (1917 – 1939)*. Praha 2010), editorkou niekoľkých vedeckých zborníkov (napríklad *Migrácia obyvateľov východnej Európy na územie Slovenska a Čiech (prvá polovica 20.storočia)*. Prešov 2009) a autorkou desiatok vedeckých štúdií publikovaných doma i v zahraničí.

Doc. PhDr. Martin Javor, PhD. – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Venuje sa dejinám a šíreniu osvietenstva v stredoeurópskom priestore, dejinám voľnomyšlienkárskejších a osvietenských hnutí, predovšetkým slobodomurárstvu. Je autorom jednej zahraničnej a troch domácich monografií, desiatok štúdií doma i v zahraničí.

Univ. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD. – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Dlhodobo sa vo svojej vedecko-výskumnej činnosti orientuje na dejiny protihabsburských povstaní v Uhorsku a ich dopadov na hornouhorské slobodné kráľovské mestá (naposledy – Za Boha vlasť a slobodu. Pohnuté osudy kuruckého generála Juraja Ottlyka). Venuje sa aj výskumu problematiky reformácie a rekatolizácie a dejinám evanjelickej cirkvi a.v. s dôrazom na dejiny prešovského evanjelického kolégia, pričom bol zostavovateľom a autorom viacerých vedeckých zborníkov, monografií a edície prameňov k danej téme. Jeho bádateľský záujem sa sústreďuje aj na výskum regionálnych dejín, kde bol autorom a zostavovateľom mnohých dejín obcí a miest na území východného Slovenska. Je zostavovateľom a spoluautorom vysokoškolskej učebnice Dejiny Uhorska 1000 – 1918 (Prešov 2014).

Mgr. Annamária Kónyová, PhD. – Inštitút histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Vo svojej vedecko-výskumnej činnosti sa zameriava na obdobie raného novoveku so zreteľom na výskum kalvínskej reformácie v stredoeurópskom priestore, ako aj na problematiku slovenských kalvínov na území dnešného východného Slovenska. Je spoluautorkou vedeckej monografie a autorkou odborných štúdií z uvedenej problematiky.

Doc. Boris Kuz'ma – Zakarpatský umelecký (maliarsky) inštitút A. Erdelyho. Je predsedom Zakarpatskej organizácie Národného zväzu maliarov Ukrajiny a zaslúžilý umelec Ukrajiny.

Viktorija Kuz'ma – Zakarpatské oblastné centrum vedecko-technickej tvorivosti učňovskej mládeže. Je spolupracovníčkou Katedry dejín starovekých a stredovekých dejín Historickej fakulty Užhorodskej národnej univerzity.

PhDr. Stanislav Konečný, CSc. – Spoločenskovedný ústav Slovenskej akadémie vied v Košiciach. Pôsobí aj na Ústave rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove. Zaoberá sa obdobím novovekých a najnovších dejín, hlavne problematikou vývoja národnostných menšín a interetnických vzťahov na Slovensku a v strednej Európe, a zvlášť dejinami Rusínov a Ukrajincov v tomto priestore. V súvislosti s tým

sa venuje i otázkam histórie cirkví a cezhraničných vzťahov východného Slovenska a Ukrajiny.

Doc. Ihor Lichtej, CSc. – Katedra starovekých a stredovekých dejín, Historická fakulta Užhorodskej národnej univerzity. Je koordinátorom Centra historických bohemistických a slovakistických štúdií Užhorodskej národnej univerzity. Vo výskumnej práci sa špecializuje na dejiny strednej Európy v stredoveku a dejiny Podkarpatskej Rusi.

Prof. PhDr. Mikuláš Mušinka, DrSc. – akademik Národnej AV Ukrajiny, predseda Asociácie ukrajínistov Slovenska a Ševčenkovej vedeckej spoločnosti na Slovensku. Zameriava sa na výskum Rusínov-Ukrajincov Slovenska, ale aj na ukrajínistiku v širšom chápaní: folkloristiku, dejiny, literárnu vedu, umenie atď. Je autorom desiatok knižných publikácií a čestným členom viacerých univerzít a vedeckých spoločností na Ukrajine a v iných krajinách.

Ing. arch. Adriana Priatková, PhD. – Katedra teórie a dejín umenia Fakulty umenia Technickej univerzity v Košiciach. Venuje sa výskumu architektúry Košíc v medzivojnovom období (1918 – 1945).

Univ. prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc. – Filozofická fakulta Karlovej univerzity v Prahe. Súčasne pôsobí v Masarykovom ústave, v Archíve Akadémie vied Českej republiky a na Fakulte prírodovednej a humanitno-pedagogickej Technickej univerzity v Liberci. Jeho bádateľský záujem je veľmi široký, ale najviac sa zameriava na české a slovenské dejiny 20. storočia. Balkánska tematika našla svoj odraz vo viacerých jeho monografiách. Okrem toho je autorom i ďalších monografií a desiatok štúdií v domácich i zahraničných vedeckých periodikách i zborníkoch.

Mgr. Petr Skala – je kurátorom oddelenia novodobých českých dejín Národného múzea v Prahe. Odborne sa zameriava na Podkarpatskú Rus ako súčasť Československa. Zajíma sa aj o každodenný život v období Protektorátu Čechy a Morava, život mládeže v Československu (trampské hnutie, skauting, pionierska organizácia).

Imre Szakal – Katedra dejín, Zakarpatský maďarský inštitút Františka Rákociho. Doktorand Inštitútu dejín Debrecínskej univerzity. Venuje sa histórii Zakarpatskej oblasti v období prvej Československej republiky, s dôrazom na pozemkovú reformu a kolonizačnú politiku.

Doc. Ihor Šnicer, CSc. – Katedra najnovších a novovekých dejín a historiografie, Historická fakulta Užhorodská národná univerzita. Vo vedeckovýskumnej činnosti sa zameriava na dejiny Slovenska v 20. storočí. K uvedenej problematike publikoval monografiu (*Історія словацького автономістського руху 1918 – 1938 рр.* Ужгород 2008) a odborné štúdie.

Univ. prof. PhDr. Peter Švorc, CSc. – Inštitút histórie na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Špecializuje sa na dejiny Československa po roku 1918 s dôrazom na dejiny Podkarpatskej Rusi. Pozornosť venuje aj cirkevným dejinám medzivojnového obdobia, etnoidentifikačným procesom na etnicky pestrom východnom Slovensku. K uvedeným okruhom publikoval viacero monografií (naposledy *Východné Slovensko a Židia v medzivojnovom období. Sondy do spoločensko-politického, hospodárskeho a kultúrneho života.* Prešov 2014) a desiatok vedeckých štúdií uverejnených na Slovensku a v zahraničí.

Univ. prof. PhDr. Ladislav Tajták, CSc. – pôsobil na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity (1959 – 1986). V rokoch 1968 – 1978 bol vedúcim katedry dejín. Vo vedeckom výskume sa venuje dejinám východného Slovenska na prelome 19. – 20. storočia, ktoré skúma v celoslovenskom kontexte. Všíma si aj národno-politické a sociálno-ekonomické aspekty dejín východného Slovenska, ktoré spracoval v mnohých vedeckých publikáciách a v desiatkach vedeckých štúdií.

Dr. hab. Waclaw Wierzbieniec – Inštitúte histórie Rzesovskej univerzity. Svoj výskum orientuje na dejiny a kultúru Židov na poľských územiach v 19. a 20. storočí, etnické a náboženské otázky Malopoľska v rokoch II. Poľskej republiky, na dejiny katolíckej cirkvi v 20. storočí, ako aj na miesto charity a filantropie v spoločnosti. Je autorom viacerých monografií a desiatok odborných štúdií publikovaných doma i v zahraničí.

Editor:

doc. PhDr. Lubica HARBULOVÁ, CSc.

Autori:

Józef BRYNKUS, Michal DANILÁK, Patrik DERFIŇÁK, Ján DŽUJKO,
Andzej ESSEN, Csilla FEDINEC, Bohumila FERENČUHOVÁ,
Romana FIALOVÁ, Marián GAJDOŠ, Vladimír GONĚC,
Lubica HARBULOVÁ, Martin JAVOR, Peter KÓNYA,
Annamária KÓNYOVÁ, Boris KUZ'MA, Viktorija KUZ'MA,
Stanislav KONEČNÝ, Ihor LICHTej, Mikuláš MUŠINKA,
Adriana PRIATKOVÁ, Jan RYCHLÍK, Petr SKALA, Imre SZAKAL,
Ihor ŠNICER, Peter ŠVORC, Ladislav TAJTÁK, Waclaw WIERZBIENIEC

Recenzenti:

doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.
Prof. PhDr. Miroslav DANIŠ, CSc.
Prof. RNDr. Róbert IŠTOK, PhD.

Preklady resume:

do anglického jazyka Mgr. Veronika KACVINSKÁ z ukrajinského jazyka
Mgr. Štefánia KOVÁČOVÁ, z poľského jazyka Mgr.et. Mgr. Luciana HOPTOVÁ

Jazyková úprava:

Mgr. Luciana ŠTEFLOVÁ

Technický redaktor:

Mgr. et Mgr. Luciana HOPTOVÁ

Obálka a sadzba:

Marek SEDLÁK

Vydanie:

prvé

Počet strán:

360 strán

Náklad:

200 kusov

Vydal:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove

Tlač:

GRAFOTLAČ, Prešov

ISBN:

978-80-555-1541-0

© Prešovská univerzita v Prešove